

ДЕОНТИЧНА ЛОГІКА – логіка норм, юрид. деонтика (від грец. «deon» – обов’язок, правильність) – розділ модал. логіки, у якому досліджується природа, логіч. структура нормат. висловлювань та логіч. відношення між ними.

Д. л. досліджує логіч. форми з відповідними правилами їх використання у нормат. контекстах. У свою чергу, нормат. контексти складаються з дескриптивних та прескриптивних висловлювань. Дескриптивні висловлювання – це опис реальних людських дій або фактичних ситуацій. Прескриптивні висловлювання – це вияви щодо ідеальних або необхідних дій чи ситуацій. Прескриптивні висловлювання є формою приписів (юридичні норми). Нормат. контекст повинен містити принаймні одне прескриптивне висловлювання. Суто нормат. контекст містить виключно прескриптивні висловлювання. Змішаний нормат. контекст містить висловлювання обох типів – як прескриптивні, так і дескриптивні.

Д. л. виявляє форми правильних міркувань шляхом з’ясування особливостей логіч. наслідку, враховуючи логіч. синтаксис (побудову наслідку) та логіч. семантику (значення висловлювань). Специфіка логіки норм пов’язана, по-перше, з різним ступенем зобов’язань (сильним, слабким та нульовим); по-друге, з їх використанням чи невикористанням (порушенням) у реальній ситуації. Д. л. досліджує також умовні зобов’язання та норми.

Основними деонтичними поняттями як представниками нормат. висловлювань є: «дозволено», «заборонено», «обов’язково». Напр.: «Дозволено виготовлення та застосування печаток юридичних осіб у добровільному порядку», «Забороняється використання мобільного телефону при складанні ЗНО», «Боржник зобов’язаний, згідно з договором, повернути гроші кредиторю». Ці поняття в юрид. сенсі постають ключовими для дозвільного зава, забороняючих норм та зобов’язального права. В більш широкому сенсі вони використовуються у висловлюваннях про техн. норми, морал. принципи, звичаї, ідеали, правила граматики і логіки, правила гри та ін.

Деонтичні поняття мають особливий зміст, що має дод. значення стосовно осн. змісту нормат. висловлювання. Зміст деонтичного поняття визначає характер нормат. висловлювання представлений певною дією, яка може або не може бути реалізована за певних умов стосовно суб'єкта норми.

Деонтичний оператор «заборонено» виражає сильне негат. зобов'язання, оператор «обов'язково» – сильне позит. зобов'язання, а оператор «дозволено» має слабкий нормат. статус та постає частиною складного деонтичного оператора «заборонено» («не дозволяється»), який вказує на сильний негат. нормат. статус шляхом заперечення дозволу. Оператор «(нормативно) байдуже» вказує на відсутність у певної дії нормат. статусу, тобто має нульовий ступінь зобов'язання і належить до дескриптивних висловлювань.

Структура норми складається зі: змісту, характеру, об'єкта та суб'єкта. Зміст норми – це дія чи ситуація, що регулюється цією нормою («одружуватись», «купувати»). Характер норми – це ступінь зобов'язання, що нею виражена. Тобто за характером норми поділяються на норми, що забороняють, надають дозвіл або нейтральні. Об'єктом застосування норми є обставини, ситуації, люди, предмети, на які вони поширюються. Суб'єкт норми – це людина або група людей, які є адресатом цієї норми.

Норми поділяються на абсолютні (монадичні) та відносні (діадичні). В абсолютній нормі немає в явній формі суб'єкта та об'єкта. Тобто вона адресована будь-якій людині, та застосовується у будь-яких обставинах («Не палити», «Паркування заборонене»). Вони мають абстрактний характер, тому іноді можуть не враховуватись. Відносні (діадичні) норми, навпаки, мають адресата, вони обмежено направлені («Проїзд для пасажирів пенсійного віку безоплатний»). Монадична та діадична деонтичні системи досліджують абсолютні та відносні прескриптивні висловлювання.

Норми вважаються окр. випадком оцінок, тобто соц. оцінка передують регулюванню соц. дії чи ситуації, а санкції як обмеження певних прав і свобод накладаються за невідповідність соц. оцінці, що затв. нормою, яка порушується. В цьому аспекті заборона означає негат. оцінку дії, ситуації чи наслідків. За

порушення заборони суб'єкт правовідносин може бути покараний. Обов'язок є вираженням позит. соц. оцінки, а дозвіл – довільної оцінки або відсутності негат. оцінки.

Відмінність норм від оцінок полягає у тому, що: по-перше, норми спрямовані у майбутнє, а оцінки можуть застосовуватись до минулого, теперішнього, майб. часу, а також до подій, що не визначені у часі; по-друге, об'єктами і суб'єктами норм є найчастіше люди, їх дії та пов'язані з ними ситуації, а оцінки можуть бути віднесені до будь-яких об'єктів.

У логіці норм також виділяють: дійсні норми (з прескриптивними висловлюваннями) та недійсні, квазі-деонтичні, фактуальні норми (з дескриптивними висловлюваннями).

Історію розвитку деонтичної логіки поділяють на 3 етапи: 1-й – передісторія (від античності до 1951), від формулювання основних понять і принципів до першого деонтичного числення; 2-й – від деонтичних числень до деонтичних систем (1951–90) та 3-й – розвиток мультимодальних та немонотонних логік норм та практ. поворот до Д. л. (від 1990 – до теп. часу). Історію Д. л. розглядають у межах розвитку модальної логіки, виникнення якої пов'язують з ім'ям Арістотеля. В логічн. трактаті «Про тлумачення» (або «Герменевтика») Арістотель викладає логіч. теорію висловлювань, у рамках якої були представлені перші модальності. Висловлювання про зобов'язання до періоду Середньовіччя вважались аналог. висловлюванням про необхідність, тобто деонтична модальність пов'язувалась з алетичною. У XVIII ст. Г. В. Ф. Лейбніц здійснював системат. дослідження деонтичних висловлювань, впровадив осн. деонтичні оператори «обов'язково», «заборонено», «дозволено», «байдуже» та деякі правила їх взаємовизначення. Потім англ. вчений І. Бентам висловив ідею створення особливої логіки волі, або повеління. Остаточно Д. л. сформувалась у XX ст. завдяки створенню аксіоматичного опису деонтичних понять австрійс. логіків С. Малі, А. Хеффлера, нім. логіка Е. Менгера та праці фінс. логіка Г. фон Врігта «Деонтична логіка» (1951), в якій було систематизовано осн. деонтичні

категорії та основи мови Д. л. Г. фон Врігт запропонував термін «Д. л.» для назви розділу модальної логіки.

Відношення між атлетичною і деонтичною модальностями було побудовано за аналогією. Згідно з Г. фон Врігтом, подібність полягає у тому, що: «заборонено» означає те ж саме, що «обов'язково, що ні»; «неможливо» – означає те ж саме, що «необхідно, що ні»; «припустимо» – означає те ж саме, що «не обов'язково, що ні», а «можливо» – означає те ж саме, що «не обов'язково, що ні». Відмінність цих модальностей – у тому, що «необхідно p » не є логіч. наслідком того, що « p істинне».

У Д. л. сформувалось декілька різних логіч. систем. Системи деонтичних модальностей ґрунтуються на взаємовизначенні деонтичних понять. Перш за все, це міститься в стандартній системі фон Райта. Стандартна система ґрунтується на традиційній логіці висловлювань, містить висловлювання (p , q , r), зв'язки – заперечення ($\neg$), кон'юнкцію ($\&$), диз'юнкцію ($\vee$), імплікацію ($\rightarrow$) та еквівалентність ($\leftrightarrow$) та деонтичні оператори: Op (p обов'язково), $P(p \vee q)$ (припускається p або q), $p \rightarrow Fq$ (якщо p , то q заборонено).

У стандартній системі діють усі теореми логіки висловлювань, а також – декілька деонтичних аксіом.

Ах. 1 $\neg (Op \ \& \ O\neg p)$.

Ах. 2 $O(p \ \& \ q) \equiv (Op \ \& \ Oq)$.

Ах. 3 $O(p \ \vee \ \neg p)$.

Взаємовизначеність деонтичних понять має такий вигляд:

Df. 1 $Op = \neg P\neg p$ (« p обов'язково, якщо не дозволено $\neg p$ »).

Df. 2 $Pp = \neg O\neg p$ (« p дозволено, якщо не обов'язково $\neg p$ »).

Df. 3 $Fp = O\neg p$ (« p заборонено, якщо обов'язково $\neg p$ »).

Df. 4 $Ip = Pp \ \& \ P\neg p$ (« p байдуже, якщо дозволено p та дозволено $\neg p$ »).

У системі деонтичних відношень зв'язки є похідними функціями щодо змісту норми, наприклад, $\neg A$ визначає не ефективність A .

Інтенціональний підхід до норми (як норми-змісту) не дозволяє використовувати закони логіки висловлювань, що діють лише щодо формальної

сторони норми. Цей парадокс намагаються усунути шляхом аналогії змісту норми з дією.

Деонтичний умовивід, що складається з нормат. висловлювань, отримує логіч. значення висновку не в термінах «істинно» чи «хибно», а – «обґрунтовано» чи «припустимо». При цьому логіч. припущення ще не означає, що практ. висновок є дієвим або недієвим.

Логіч. залежності між висловлюваннями обов'язку, дозволу чи заборони базуються на принципах деонтичної повноти та несуперечності. Принцип деонтичної повноти має вигляд $Op \vee Pp \vee Ip \vee Fp$ («Будь-яка дія є або обов'язковою, або дозволеною, або байдужою, або забороненою»). Принцип деонтичної повноти встановлює межі нормат. систем. Принцип деонтичної несуперечності має вигляд: $\neg(Op \& O\neg p)$ («Виконання дії або невиконання тієї самої дії не може бути одночасно обов'язковим»). Наявність деонтичної суперечливості свідчить про те, що кодекс норм стає недосконалим. Суперечності можуть виникнути між морал. та прав. зобов'язаннями, між застарілими обов'язками та сучасним розумінням прав тощо. Логіч. критерії постають як критерії раціонального міркування в нормат. сфері та розумної підстави для людських дій.

Логіч. висновки ґрунтуються на логіч. зв'язках між нормат. висловлюваннями. До них належать:

«Якщо дія є обов'язковою, то вона дозволена» $(Op \rightarrow Pp)$.

«Якщо дія заборонена, то вона не обов'язкова» $(Fp \rightarrow \neg Op)$.

«Будь-яка дія не може бути обов'язковою та забороненою одночасно» $\neg(Op \& Fp)$.

«Будь-яка дія або обов'язкова, або не обов'язкова» $(Op \vee \neg Op)$.

«Будь-яка дія або дозволена, або заборонена» $(Pp \vee Fp)$.

«Якщо дія заборонена, то вона не дозволена» $(Fp \rightarrow \neg Pp)$.

«Якщо дія дозволена, то вона не заборонена» $(Pp \rightarrow \neg Fp)$.

«Все, що не заборонене, те дозволене» $(\neg Fp \rightarrow Pp)$.

Діючі норми інтерпретуються за допомогою логіки ідеальних світів. З цієї точки зору в конституції представлена нормат. структура ідеальної д-ви, а наявність діючої норми в реальному світі означає втілення в реальність одного з можливих ідеальних світів. *Op* означає, що в кожному ідеальному світі *p* є істинним. *Pp* означає, що принаймні, в одному з можливих ідеальних світів *p* істинне. Використовуючи семантику Кріпке, можна встановити відповідність між нормат. висловлюваннями як ідеальними світами. Тобто набір обов'язків є відповідним, якщо і тільки якщо є можливий світ, у якому усі твердження про обов'язки є вірними. Дозвіл є відповідним щодо послідовного набору обов'язків, якщо і тільки якщо існує принаймні один можливий світ, у якому обов'язки можуть бути виконані та припустиме твердження є правдивим.

Стандартну Д. л. критикували за те, що вона приймає логічні теореми, що інтуїтивно не підтверджуються. Тобто використання семантики ідеальних світів завдає такий рівень абстракції, на якому ігноруються деякі реальні проблеми.

Лит.: Бенгам І. Деонтология, или наука о морали. М.;1834; Leibniz G. W. Elementa Juris Naturalis. У кн.: Leibniz G. W., Philosophische Schriften, Erster Band (1663–1672). Berlin, 1971; Вригт, Г. Х. фон. Логико-философские исследования. Избранные труды. М., 1986; Deontic logic Agency and Normative Systems. Springer Workshops in Computing. L., 1996; Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підруч. – 2-ге вид. – К. : Вид-во учб. літ., 2008, Бульгин Е. В. Фон Вригт о деонтической логике и философии права // Бульгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права: пер. с англ., нем., испан. / под науч. ред. М. В. Антонова, Е. Н. Лисанюк, С. И. Максимова. СПб., 2016.

О. М. Юркевич.